

ACTA REGIAE SCIENT. UNIVERSITATIS CLAUDIOPOLITANAE
FRANCISCO-JOSEPHINAE ANNI MDCCCXCVIII—XCIX.

FASCICULUS II.

I—III.

BESZÉDEK,

MELYEK

1898. ÉVI NOVEMBER HÓ 19-ÉN

A KOLOZSVÁRI
FERENCZ-JÓZSEF M. KIR. TUDOMÁNY-EGYETEM
TANÁCSA ÁLTAL

Ő FELSÉGE ERZSÉBET KIRÁLYNÉ

EMLÉKEZETÉRE RENDEZETT ÜNNEPEN TARTATTAK.

KOLOZSVÁR,

AJTAI K. ALBERT (MAGYAR POLGÁR) KÖNYVNYOMDÁJA,

1898.

I.

BESZÉD,

MELYVEL

TURNER ADOLF

TISZT. BÖLCSÉSZET-DOKTOR, AZ EGYETEMES ÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ FÖLDRAJZ
NY. RENDES TANÁRA, AZ ORSZ. KÖZÉPISKOLAI TANÁRVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG
TAGJA, A KÖZÉPISK. TANÁRKÉPZŐ-INTÉZET TANÁRA, A FÖLDRAJZI INTÉZET
IGAZGATÓJA, A BÖLCSÉSZET-, NYELV- ES TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KARNAK
1880-1. ÉVI DÉKÁNJA ÉS 1881-2. ÉVI PRODÉKÁNJA, A M. KIR. TUDOMÁNY-
EGYETEM E. I. RECTORA

AZ ÜNNEPÉLYT MEGNYITOTTA.

Mélyen tisztelt Gyülekezet!
Tekintetes Egyetemi tanács!
Egyetemi Polgárok!

rszágos gyászunk e komor órájában újra föllobban szívünkben azon elolthatatlan fájdalom égető tüze, melyet f. é. szeptember 10-én este a távíró szárnyain hozott hír, egy a világtörténelemben páratlanul álló szörnyű eseménynek — egy megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan, fölvilágosítást, vigaszt, megczáfolást kereső, e tünődéssel agyvelőnket, szívünket szünet nélkül gyötrő hír, egy hihetetlen rémtettnek a híre, ország-, világ-szerte keltett.

Az ország, a nemzet elköltözött védangyalának tragicus sorsa felől szóló, eleinte kétségbe vont, de végre rettenetes valónak bizonyuló, szívrázó, szörnyű hír — a már többé el nem odázható, a csapást elhinni parancsoló kényszerűség csakhamar átjárta mint egy komor, élesen sajtó fájdalomáram a nemzet minden rétegét; elszólta mindenkit mindennapias foglalkozásától, a földészt ekéje mellől, az iparost műhelyéből, tanúlót és tanárt az iskolából, tisztviselőt, ügyvédet, bírót hivatalaikból, a tudóst dolgozó asztalától; felriasztá az alvókat, elnémítá a szóló ajkakát, eltünteté a mosolyt, a derűt az arczokról, s mint a vészharang zúgása,

kongása gyülekezésre szólítá a társadalom együvé tartozó csoportjait, az isten szolgáját, polgárt és katonát egyaránt, hogy kölcsönös vigaszt keressenek közös fájdalmuk, a mi nagy fájdalmunk kisírásában a tökéletesség azon szende, mennyei alakjának elköltözése fölött, ki legmélyebben tisztelt szeretett királyunk szenvedésekben sokszorosan megpróbált szívének legdrágább kincse, lelki fájdalmaiban, kínjaiban vigasztaló angyala volt, hogy sírjanak a fölött, ki az élet örömeiből magának semmit sem követelt, ki fejedelmi igényeiről lemondva, mély bánata daczára csak az emberek boldogításában, a szenvedők fájdalmainak enyhítésében — csak a nemesnek és szépnek cultusában kereste élet-hívását, saját bánatának enyhülését, íráját.

Óh kimondhatatlan fájdalom, óh hihetetlen fátum! Őt, a jók közül a legjobbat, a nemesek közül a legnemesbet, drága Nagyasszonyunkat, Királyasszonyunkat — Őt érte a legkegyetlenebb sors! Ő, ki a legigazságosabb, a legjobb szívű volt az emberek közt! Ő tűrte fenséges fia, Rudolf, néhai trónörökös herczegünk halála óta Niobe vétke nélkül ennek iszonyú fájdalmát, s midőn talán végre a vigasztalás angyala Nagyasszonyunk szívfájdalmainak enyhítésére készült, midőn a béke harmata lelkére szállni kezdett volna, hogy újra feléledne, Felséges urának, övéinek, nekünk élne, nem Apollo, nem Artemis nyilától, hanem a romboló, rettenetes, fekete Kali Duzga nyomorúlt rabszolgájának, a legnyomorúltabb emberalakú lény, egy szörnyeteg gyilkától találva, mint a villámtól sújtott remek szobor megtörtén rogyott össze.

Az Ő Felsége, I. Ferencz József királyunk nevét viselő tudomány-egyetem minden tagja a rémhír halatára mély fájdalommal eltelvén, az egyetemi tanács tagjai f. é. szeptember hó 11-én d. e. 10 órakor csakhamar rk. tanácsülésre gyülekeztek, hogy az egyetem fájdalmának, gyászoló részvétének kifejezést adjanak s e kifejezés nyilvánítási módozatai felett tanácskozzanak.

Sajnos! ez volt a mostani egyetemi tanács I. gyűlése, szomorú, gyászos találkozó az egyetemi év megkezdése, a beiratkozások befejezése előtt.

Az e. i. egyetemi tanács ezen találkozás folytán a rákövetkező napon tartott 2-ik rk. gyűlésén az egyetem mély gyászának kifejezéseül egyebeken kívül azt a határozatot hozta, hogy f. év. nov. 19-én, Erzsébet napján gyászünnepelet rendez, melyen az emlékbeszéd tartására, illetőleg Felséges Nagyasszonyunk emlékezetének a megrendítő, szomorú alkalomnak megfelelő módon való méltatására dr. Márki Sándor ny. r. tanárt kérte föl.

Komor alkalomból hozott s Önt, t. Collega, nehéz feladattal megterhelő, de viszont az egyetem kitüntető bizodalmanak ezen határozata következtében, fölkérem Önt mind az egyetem, mind a velünk érző tisztelt közönség nevében, méltóztassék közös gyászunknak és Felséges Királyunk iránti legmélyebb hódolatunknak a kért kifejezést adni.

II.

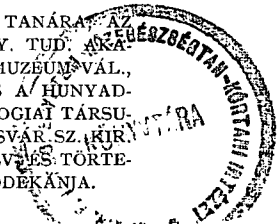
ERZSÉBET KIRÁLYNÉ EMLÉKEZETE.

EMLÉKBESZÉD.

TARTOTTA

MÁRKI SÁNDOR

BÖLCSÉSZET-DOKTOR, AZ EGYETEMES TÖRTÉNELEM NY. R. TANÁRA, AZ ORSZ. KÖZÉPISK. TANÁRVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG TAGJA, A MAGY. TUD. AKA-
DÉMIA LEVELEZŐ, A TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉS AZ ERDÉLYI MUZEUM-VÁL.,
A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG, A KÖLCSEY-EGYESÜLET S A HUNYAD-
MEGYEI TÖRT. ÉS RÉG. TÁRSASÁG TISZTELETBELI, A PÆDAGOGIAT TÁRSU-
LAT ÉS AZ ERDÉLYI IROD. TÁRSASÁG RENDES TAGJA, KOLOZSVÁR SZ. KIR.
VÁROS TISZTELETBELI TANÁCSOSA STB., A BÖLCSÉSZET-, NYELV- ÉS TÖRTE-
NET-TUD. KARNAK 1896-7-BEN DEKÁNJA ÉS 1897-8-BAN PRODEKÁNJA.

I.

Nagy királyainkra a történelem úgy veti fényét, mint a szilajan lobogó viharfáklya, mely élesen megvilágítja az arcot, bizonytalanul a testet, homályban hagyja a környezetet; nagy királyasszonyainkra úgy mint a csöndesen égő templomi öröklámpa, mely mellett imádkozni kell, nem látni s áhítatra az gerjeszt leginkább, a minek körvonalai összefolynak szemünk előtt.

A történelem az édesen álmodó Emesétől fogva a törrel átdöfött szívű Erzsébetig minden nagyasszonyunknál szemben találja magával a mythost és a legendát. Erzsébet királynéről akarván szólni, adatokban szegénynek érzi magát; rendelkezésére áll ugyan a hivatalos és nem hivatalos lapok, valamint az országgyűlési iratok sok száz kötete; de aggódva emlegeti, hogy nem férhet a királyné s környezete magánleveleihez, a főudvarmesteri hivatal okírataihoz és hogy ha a belső emberek közül néhányan már közrebocsátották is jegyzeteik töredékeit, a többiek tartózkodók és nem nyilatkoznak sem előszóval, sem emlékiratokban.

A törvényhozás pedig tizenkilencz nappal Erzsébet királyné megdicsőülése után habozás nélkül kimondja történeti ítéletét, midőn »soha nem szűnő

hálánk és kegyeletünk jeléül« a magyar nemzet legmértóságosabb történetkönyvébe, a törvénykönyvbe iktatja »hőn szeretett királynénknak, a haza jótévő nemtőjének áldásos emlékét.«

Mi lehet az oka, hogy mikor az oknyomozó történetírás sem ördögöt, sem angyalt nem ösmer ott, hol csupán emberről kell ítéletet mondania, a törvény, mely egyúttal csakugyan történelem, nemtőnek, angyalnak nevez egy királynét? És mindezt a nélkül, hogy az ezeréves törvényhozói gyakorlatban példát találna egy nőnek ilyen végtelen megtiszteltetésére; a nélkül, hogy egy perczre is Byzánczban érezné magát; és a nélkül, hogy a meghatottságnak az egész nemzetet magával ragadó egyik pillanatában a törvényhozás nyugalmát fiatalos hévvel cserélné föl. Sőt, mint az óvatos történetírással szemben egész nyíltan bevallja, azért hozza ezt a törvényt, hogy a királyné fenséges *mythosa*, a magyar nép legendája történelmünk alkotó része legyen és átszálljon utódainkra is.

Valóban *mythos* ez és legenda.

Annál is több: történelmi igazságszolgáltatás. Ugyanabban a templomban, hol Erzsébet uralkodói koronát nyert, a harmadik évtized végén az élet koronáját nyerte. Nemzet és király akkor azért sietett templomba, hogy halát adjon Istennek, ki ezer esztendőn át védte és megtartotta a hazát. Az ország primása az oltár mellől szól mindakettőhöz. »Légy áldott, légy üdvöz, felséges királyném! — fordult a bánatos nagyasszonyhoz. — Fogadd el e templomban, hol megkoronáztattál, legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket irányunkban mindig tanúsított jóságodért,

szeretetedért. Áldólag emlékszünk, hogy midőn nemzetünk anyja lettél, édes anyai nyelvünkön szólottál hozzánk; áldólag emlékszünk, hogy azt az arany fonalat is anyai gyöngéd kezéd szötte, mely hön szeretett királyunkat a nemzettel elválaszthatatlanúl összekötözte.

Az ország főpapja, ki maga is történetíró, Isten házában, egy nemzeti ünnepen, a törvényhozás mind a két tényezőjének: a királynak és országgyűlésnek, akaratuk végrehajtójának: a kormánynak és hatalmuk forrásának: a népnek jelenlétében, az oltár előtt, a legszentebb helyen jelenti ki, hogy a nemzet és az uralkodóház kibékítése az ő műve, az ő halhatatlan érdeme. A történetírás, mely mindig kétkedik, majdan oklevelek alapján fogja elbeszélni a kiegyezés történetét; szólni fog történelmi kényszerüségről, az események logikájáról, a viszonyokkal való megalkuvásról és közreműködő politikusokról, a kik között oklevelesen igazolva bajosan találja a királyné nevét; de, a mi elég sok más kérdésben is megesett már rajta, sohasem fogja kiirtani a köztudatból azt a meggyőződést, hogy csakugyan a királyné anyai gyöngéd keze szötte a királyt a nemzettel összekötő fonalat. És az országgyűlés, mely pár héttel a primás beszéde után, a nemzet soha nem szünő hálájáról és kegyeletéről biztosította a királynét, két esztendő múlva pedig törvénybe iktatta emlékezetét, minden tekintetben a köztudatnak fog igazságot adni. Hiszen harminczkét esztendő óta folytonosan Erzsébet királyné egyéniségének varázsa alatt állott ő maga. Nem egy tagja borúlt térdre már a császárné előtt is, ki a haza földén először fogadván a parlament küldöttségét, csengő magyar nyelven kívánt áldást a

törvényhozóknak az ország határain is túl terjedő fontos működésére. Feje fölött már is ott látták a szent koronát, mint a hogy a bujdosó Salamon látta László király feje körül a szentek gloriáját. Hódoltak neki, a mikor urának még nem hódolhattak. Teljes mértékben felfogták az országba hívatásakor adott azt a szép feletét, hogy a gondviselés őt szeretett férje által épp oly gyöngéd, mint feloldhatatlan köteléssel csatolta Magyarországhoz.

Sokáig tartott a gyűlölet politikája, mely Magyarországot feláldozta az egységes Ausztria elvének. Egy nő teremtette meg a 'szeretet politikáját, mely Magyarországot visszaadta önmagának. »Az érzelmek, legalább a népnél — írta Eötvös József másfélesztendő múltva — sokkal nehezebben változnak, mint meggyőződései; és én mindig úgy voltam meggyőződve, hogy ha egy korona úgy, mint 1848-ban a mienk, széttörött, azt csak a nép szívében ébresztett nagy érzelmek lángjai forraszthatják össze. Három százon át megkísérlettük a hittet, azután megpróbáltuk a reménnyel is több ízben; de egy még hátra volt. Az, hogy a nemzet a dynastiának valamely tagját igazán, szíve mélyéből szeresse. És minthogy ezt most elértük, nem aggodom a jövő iránt«.

»Én politikához nem értek« — mondta volt a királyné Jókai Mórhoz, mikor először találkozott vele. »Legmagasabb politika — felelt a költő — egy ország szívét megnyerni; s ahhoz fölséged bizony ért«. A koronázás huszonötödik évfordulóján hivatalosan ismételte ezt, midőn megfogalmazta az országgyűlésnek a királynéhoz intézett feliratát, mely a nemzet hálájával viszo-

nozza a királynénak Magyarország iránt mindenkor tanúsított szeretetét.

Magyarországot a megsemmisüléstől a jog mentette meg; de szabadulását ez a szeretet tette könnyebbé. Ennek a szeretetnek mint gyöngé sajkának kellett végigsiklania azon az özönvízen, melyet Metternich hagyott maga után, s mely zavaros hullámaival most az egész Magyarországot elborította.

Erzsébet bajor hercegnő, a szelíd galamb hozta meg a béke olajágát azoknak, kik evezőjüket el nem dobva lebegtek a sötét habok fölött. Az első sziget, a mely kilátszott az áradatból, az előkerült szent korona; és a szivárvány, mely a vízözön végét hirdette, a császár föllobbanó szerelme a szép bajor hercegnő iránt.

Isten angyala figyelmeztette Szilveszter pápát, kinek adja a szent koronát; és újból eljött Isten angyala, hogy egyideig még ott tartsa az iszapból kiásott drága ékszert az uralkodó feje fölött és csak azután ékesítse föl vele.

Nincs-e összefüggés a korona fölfedezése, Erzsébet hercegnő eljegyzése és a között, hogy a bájos kis menyasszonynak maga a hatalmas császár, a boldog vőlegény kívánatára kell foglalkoznia Magyarország történetével?

Majláth János gróf tanítja rá magyarországi szent Erzsébet tizenötödik unokáját, milyen varázsa van annak a koronának, melyet egykor ősei viseltek; hogy a legtokéletesebb kormányforma a köztársaság ugyan, de Magyarországból senki sem vágyik utána, ha valaki fölemelt fővel viselheti szent István koronáját, a mely oly fényesen ragyog, — pedig mostan is vérrel áztatott földből ásták ki.

Figyelt-e rá az a tizenhat esztendő, szerelmes kis leány, vagy csak a vőlegényére gondolt? Figyelt a tanárra, gondolt a vőlegényre. Abban a pillanatban, melyben Ausztriába indult, hogy hűséget esküdjék I. Ferencz Józsefnek, az ő menyasszonyi csókjára 586 bilincs hullt a porba; és a nők, a kik hazatérő férjeiket, fiaikat csókjaikkal halmozták el, áldották azt a szerelmet, mely emberi érzést vitt be a legridegebb politikába. Hálás magyar nők már voltak: szegény szabaduló rabok, egykor nemzetök szemefényei; hajlongó magyarok is akadtak: fényesnél fényesebb díszruhában a lakodáalom után Albrecht főherczeg 197-et vezetett eléje hódolatra. De hol volt maga Magyarország?

Az özönvíz, mely elborította, medrébe kezd visszahúzódní; posvány és pusztulás marad nyomában mindenütt. A nap vértóba száll. Vérszagra gyűl az éji vad. Levágva a nép ezrei, halomba' mint kereszt, hogy sírva tallóz, a ki él. Az esti szélbe szüzek siralma, özvegyek panasza vegyűl.

Egy ország, melyet délibábján kívül minden elhagyott!

Férje oldalán Erzsébet már mint boldog anya keresi föl koronája legszebb gyémántját. Körötte csend, a merre ment és néma tartomány. A szegény nagykőrösi professor százaranyért, kétannyiért sem ír dicsőítő hymnust; hanem megírja a walesi bárdok balladáját — ingyen. Volt nálunk is ötszáz, ki túl zenén, túl sípdobon, riadó kürtön át hangosan énekelte a vértanúk dalát. De im, a vértanúkat sirató Csekoniczné erre az alkalomra először teszi le gyászruháját; a nemzeti színházban a közönség most már valódi lelkesedéssel kiáltja

a színész után, hogy »éljen a király, éljen a haza!« Mosolygó férje oldalán könyezve áll a császárné és az után, hogy ezek a könyvek fölszikkadjanak, Josephstadtban, Olmützben »megcsörren a bilincs; lehull, gazdája nincs«. Ötszáz szegény kis árva gyermek éneklő — nem a vértanúk dalát, hanem a bajor néphymnust; és a fiatal császárné zokogva roskad egy székre. Mint a hogy a gyermek Rákóczi sírt, mikor idegenbe lépve, először pillantotta meg hazája térképét. Oh bizony »nem oly könnyű a hazát feledni!« Ez a bájos ifjú asszony ott, a hol tehetette, hogyan ne lett volna szószólójuk azoknak, kiknek éppenséggel lehetetlen volt feledni a hazát?

Ennek az »idegen nő«-nek is áldás, virág fakadt a nyomán, a mint megjelent a szegény pásztoroknál.

»Beseligend war ihre Nähe,
Und alle Herze wurdenn weit.«

Olyan virágokat, olyan gyümölcsöket hozott, a mik más virányon fejlődtek, más napvilágon, boldogabb természet ölen. S mentül ragyogóbb volt az a környezet, melyben ő élt, annál jobban szemébe tűntek azok a romok, a kormos falak, melyek itt még, ezeknél a szegény pásztoroknál, a családok feldúlt boldogságát, a letiport haza szenvedését hirdették. Legfőbb ajándékát, legszebb virágát, szeretetét nyújtotta a nemzetnek.

A végzet különben is úgy akarta, hogy magyar földön ismerje meg, mi a bánat. Itt vesztette el első kis leányát. És az ország, mely nem törődött a császári fényvel, megértette a szülői gyászt. Budavarában századok óta most fekszik ravatalon az első

királyleány s az a szentelt víz, melyet Scitovszky herczegprimás hintett a kicsiny koporsóra, az a könyzapor, melyet az ifjú császári pár hullatott, nagyon sokat lemosott a közelmúlt keserűségeiből. »Mi — szól kiáltványában a fejedelem — sohasem fogjuk elfelejteni azt a részvételt, melylyel Magyarország lakosai bánatunkban osztoztak.«

De az érzelmességet még sem akarta bevinni a politikába. A 127 konzervatívnek az alkotmány érdekében benyújtott emlékiratát mindamellet sem fogadta el, hogy maga a császárné is kérte és pedig könyezve kérte rá. Hanem ez a köny mostantól fogva a korona gyöngyei közé tartozott; és Eötvös, Török János, maga a rendszer legfélelmetesebb bírálója, Széchenyi is hitte már, hogy lesz még szeretett király Ferencz Józsefből. Hiszen imént ő maga is »a haza dicsőségét megalapító« első szent királyt kívánta követni s második leányát az első király bajor feleségéről nevezte Gizellának. Mikor harmadik gyermekök, a trónörökös született, az utolsó politikai rab is visszanyerte szabadságát. A viszonyok úgy alakultak, hogy Lombardia elvesztése után már csak hónapok kérdése lehetett a magyar alkotmány helyreállítása.

Végzetesnek mondhatjuk, hogy a császárnénak, betegsége miatt, 1860-ban nevenapján éppen akkor kellett Madeirába, majd Korfuba utaznia, mikor hazánk ügyei legjobban megkívánták volna jelenlétét. A népnek az a sejtelme támadt, hogy sok dolog máskép történik, ha a császárné ott lehet férje oldalán. Csak így magyarázható meg, hogy a rövidéletű országgyűlés szétoszlataása után a rendszer ellen végkép elkese-

redett fővárosi nép majdnem kétségbeeséssel fogadta a császárné haláláról elterjedt híreket s az utcákon a legnagyobb izgalommal tárgyalta veszteségét, az országos csapást.

Isten azonban megtartotta Erzsébet életét s a magyaroknak belé vetett hitét. És Erzsébet a bécsiek fáklyafüstjén keresztül is megismerte azt a nemzetet, mely ismét csüggedés nélkül tűrt, mint ősei türtek és szenvedtek, hogy megmentse az ország jogait; s mely csak az imént is megmutatta, hogy nem az uralkodó ház ellen van kifogása, hanem az uralkodó ház politikája ellen.

A császárné magyarul kezdett tanulni. Előbb egyes szavakat fia dajkájától, egy esztergomi menyecskétől; azután nyelvtant Homoky Imre theresianumi tanártól; már némi irodalmi ismereteket is szerzett Bálint Gyula tábori paptól, Tasso fordítójától; a társalgás nyelvébe pedig előbb Mendelényi Emma, utóbb Ferenczy Ida vezette be. Ferenczy Ida éppen akkor került a császárné környezetébe, mikor Deák Ferencz a híres húsvéti cikkben egyenesen az uralkodó szívéhez fordult. Ehhez a szívhez pedig senki sem állt közelebb a császárnénál.

A szerető asszony, a ki beleélte magát egy nép szellemébe, megmérhetetlenül többet tehetett, mint a császárné, ki trónja magaslatáról magánál anynyival kisebbeknek látja az embereket.

S im, az uralkodó csakhamar éppen Erzsébet napjára hívja össze az erdélyi és deczember 10-ére a magyar országgyűlést. Az országgyűlés küldöttsége pedig sietett kifejezni reményét, hogy a haza kebelében üdvözölheti

»honunk mélyen tisztelt és forrón szeretett anyját, felséges királynénkat is«, a képviselőház szónoka a nemzet túláradó örömét tolmácsolta, hogy az uralkodót »a mindenható a családi élet legkivánatosabb boldogító kötelékével áldotta meg«; óhajtotta, hogy mielőbb bemutathassák hódolatukat »és meghajolhassanak a magasztos női erények ama tündöklő példánya előtt, ki urunk és királyunk családi életét földi menyországgként boldogítja«.

A mythos már meg volt, de még magyarázatát keresték. Tisztelik, mint a »király« feleségét és a trónörökös anyját; tisztelik azon fáradhatatlan buzgalma miatt, melylyel az ország nyelvét megtanulta s ezzel még szorosabban fűzte egymáshoz a trónt és a nemzetet. Így mondta ezt Scitovszky primás, mikor a császárné elé Bécsbe vezette az országgyűlés küldöttségét, mely születése napján üdvözölte és az ország meglátogatására kérte a császárnét.

A császárné épp oly természetes magyarázatát adta a magyarok iránt való jóindulatának. Mióta — úgymond — őt a gondviselés szeretett férje, a felség által épp oly gyöngéd, mint feloldhatatlan kötélekkel csatolta Magyarországhoz, ennek jóléte iránt folyvást a legélénkebben érdeklődött.

Ezek a magyarázatok azonban mind kárba veszttek. A császárné érezte, hogy a magyar országgyűlés olyan megtisztelésben részesíti, milyenre hasonló viszonyok közt példa sincs, midőn őt, kinek megkoronázása még szóba sem jött, külön küldöttséggel keresi föl. És a küldöttség érezte, hogy fehér magyar ruhájában, smaragdokkal, rubintokkal ékítve, nemcsak szí-

nében, hanem szívében is magyar az a császárné; a ki a haza iránt való szeretetét olyan szépen csengő, olyan mély érzéssel elmondott m a g y a r szavakban vallja be.

A hogy 31 esztendő múlva, az ezredévi istentiszteleten a primás mondta, akkor lett nemzetünk anyja, mikor édes anyai nyelvünkön először szólt hozzánk; és a hogy első magyar szavaira három héttel az ország fővárosába jött, a polgármester őt már a h a z a v é d ő a s z o n y á n a k nevezte, az országgyűlés küldöttei pedig térdre bocsátkoztak előtte. Erzsébet császárné akkor Izabella királyné óta először hozott udvari életet a budai vár termeibe, magyar társalgást az udvari életbe; reményt a hazafiak szívébe.

Látni vélték szemeiben a könyet, mikor távozott; látták, mikor újra jött a poroszok elől menekülve. Gyászruhában érkezett s könyein át mosolygott a fővárosban maradt képviselőkre, kik Deák Ferencz tanácsára mentek eléje a vasúti állomásra, hogy el ne forduljanak tőle szerencsétlenségében, ha eléje mentek, midőn a dynastia dolgai jól állottak.

Ha a császárné szemében ezekkel a könyekkel, gyászruhában lép hű magyarjai közé! »Az a nemzet — szólt az udvar körében ő maga, — mely Mária Terézia mellé állott, mikor az egész világ elhagyta, ma sem felejtette el a Moriamur jelszavát«. Az országgyűlés azonban nem volt együtt s a császárné, ki félesztendővel azelőtt megismerte a szívek fölött való hatalmát, nem is szenvedélyek felkorbácsolására jött ide. Egyszerűen védelmet keresett a lovagias nemzetnél. »Fáj, ha Olaszországban rosszul mennek a császár

dolgai — szólt Andrássyhoz még a háború kitörése előtt; — de ha Magyarországon mennek rosszul, az engem megöl«.

Olaszország elveszett, Ausztria a német szövetségéből kilépni kényszerült, a 70 millió népességű birodalom ábrándja végkép elpárolgott s már most életkérdés lett Ausztriára a Magyarországgal való kibékülés. S a császárné, a mint Bécsbe visszatért, az eddigieknél is komolyabban kezdett foglalkozni magyar nyelvvel, irodalommal és történelemmel. Tanítója, Falk Miksa, előadásaiba csakhamar a napieseményeket is belevegyítette s felolvasgatta Eötvösnek hozzáintézett leveleit. Az udvari köröknek, még a konzervatívoknak sem igen tetszhetett, hogy a császárné éppen a Pesti Napló és a Wanderer híres vezércikkírójától nyer történelmi és politikai felvilágosításokat; de maga a nemzet épp oly hálás iránta, mint Ferenczy Ida iránt. Első sorban ők ismertették meg a császárnét a magyar nép szellemével. Bizonyosan rendkívüli jelenség volt egy osztrák császárné, ki eredetiben olvasta, sőt meg is szerette Eötvös és Jókai regényeit s kinek nemcsak Heine kellett, hanem Vörösmarty, Arany, sőt Petőfi is. Ez már maga is elegendő lett volna, hogy bizalmat és szeretetet ébreszsen a jövő királyné iránt. A császárnénak azonban olyas olvasmányai is voltak, a mik iránt a nők általában véve nem szoktak érdeklődni. A kiben volt elég erő, hogy osztrák császárné létére végigolvassa Széchenyi Blickjét és Horváth Mihálytól a Függetlenségi Harcz Történetét, attól, ha ő maga védekezett is ellene, nem lehetett elvitatni a politika iránt való hajlandóságot. De ez a politika nem

volt eszköz sem a dynastia, sem a nemzet kezében. Gondolni sem lehetett ilyesmire. Ereje éppen ebben rejlett; és abban, hogy nem is tartották egyébként igazi szeretetnél, melyet a feleség tanúsít férje, a fejedelemasszony a nemzet iránt, melynek boldogsága az uralkodó család boldogsága is.

S Magyarországon Erzsébet boldogsága teremtette meg ismét a szabadságot, melyet a nagy elhatározások idejében a bátorság egymaga ki nem küzdhetett.

»Előtte a tisztelet — írta E ö t v ö s, az alkotmány visszaállítása után akkor már miniszter, — az a tisztelet, melyet egy nemes nőiség iránt érezünk, háttérbe szorít minden egyebet és hódolatunkban nincs semmi, mi a császárnét illeti«. A nép, a hol megjelent, mindenütt kitörő lelkesedéssel, valóságos tüntetéssel fogadta. S midőn az országgyűlés küldöttsége (1867. jún. 6.) fölvitte hozzá szent István palástját, hogy azt ősi szokás szerint maga javítgassa ki, mindenkinek az jutott eszébe, hogy tündérkezeinek munkája nélkül azt a palástot valóban aligha lehetne használatba venni. »Áldom az isteni gondviselést, hogy ezt a magasztos perczet megérem engedte« — szólt a császárné, midőn a küldöttség megkérte, hogy magyar királynévá koronáztassa magát.

»Ime! — kiáltott föl K e m é n y Zsigmond a koronázás napján írt vezércikkében — megnyílnak a mai nappal önelhatározásunk előtt a tevékenység kapui. Buda várából a föld egyik legnemesebb lényével, bájos királynénkkal a király oldalán, kezünkbe adatik sorsunk kulcsa, melylyel szabad kézzel a jövőbe

nyithatunk . . . . Üdv a legnemesebb hölgynek, koronás királynénknak, kinek nemzetünk iránti vonzalma örökre élni fog e nemzet hálás emlékezetében!« A szélsőbal engesztelhetetlen hét magyarja ugyan a koronázás napján a Rákosra ment, de huszonöt esztendő múlva egyikök, Csanády Sándor, maga is fölszólalt, hogy a koronázás emlékünnepeén hódoló felíratot intézzenek a királynéhoz, »tekintettel magyar érzelmeire«.

Erzsébet koronás királynéja volt már az országnak és pedig, a hogy áldozati emlékérmén megörökítve áll, a szerencsés csillagzatnak örülve, fausto sidere laeta.

Pár nap múlva a főrendiház elnöke nem hiában utalt arra a lelkesedésre, melylyel a nép a koronázott királyt és »a tündéri szépségű és angyali jóságú« királynét éltette. A képviselőházat főkép az ragadta el, hogy a királyi pár a koronázási díjat a volt honvédek özvegyeinek és árváinak ajándékozta vissza. Kevesen tudhatták, hogy három nappal a koronázás előtt a királyné magához hívatta Horváth Mihályt, hogy felvilágosítást kérjen tőle a szabadságharcz némely részletéről. A tiszta történelmi igazságot kívánta hallani. Hiszen ő maga 1849-ben még nem volt a dynastia tagja, gyermekifjú férje nevében pedig sok olyat követtek el, mit ő fájlal legjobban. Ha rajtuk állana, ők ketten lennének az elsők, kik Batthyány Lajost és az aradi vértanúkat életre ébresztenék. Nem nehéz kitálatni, mi összefüggés van a királyné nyilatkozata, a királyi pár elhatározása s az e miatt köszönetet mondó országos küldöttségnek adott azon királyi válasz közt, mennyire édes és megnyugtató mind ketten szívére az az öntudat, hogy a béke olajágával

koszorúzhatták meg a koronázás által szentesített törvényes és alkotmányos frigyét.

Igaza volt Eötvösnek. A királyné mint áldás jött a magyarok körébe; kedves arczáról egy szebb jövő reménye mosolygott reájok. »Vele szemközt az egész nemzet költői érzettel telik el; mert hiszen csak egy valódi költészet van e porvilágon és ez: a szeretet!«

II.

Azzal, hogy a királyt megkoronázták, Erzsébet nem tekinthette küldetését befejezettnek, mint az orléansi szűz. Mindaketten lehetetlennek látszó feladatot valószínűsített meg; olyat, mire a nép hite szerint a legbátrabb, legokosabb férfiak is elégtelenek voltak. A koronázó-templomba Orléansból Rheimsbe vezető úton sem volt több akadály, mint a Bécsből Budára vezetőn. S Rheimsben és Budán a koronázás napján mindakét nő egy intelmet adott az eddigi ellenfeleknek: »Bocsássanak meg egymásnak egész szívökből, a hogy jó keresztényekhez illik«. Mindaketten oly szívesen tértek volna vissza a magányba; a szegény paraszt leány falujába, testvérei, juhái közé; két ország fejedelemsasszonya nyári palotáiba, gyermekei, szórakozásai közé. Nemzeti és dynasticus érdekek azonban mindakettőnek további segítségét követelték, a mi Jean d' Arcnál az angolok gyűlöletére, Erzsébetnél az osztrákok neheztelésére vezetett. Jean d' Arcot az a gyűlölet, Erzsébetet egy éretlen társadalmi irány vak szenvedélye tette vértanúvá; de mindakét tüneményes alak sírja fölött ott lebeg nemzetöknek csak szenteket megillető tisztelete.

Most azonban, hatásuk és dicsőségek tetőpontján, ki gondolt volna vértanúságra? Hiszen Erzsébet sohasem volt boldogabb; mint megkoronáztatása után. Az ő koronázása szokás szerint csak egyházi szertartás volt, mely részesévé tette ugyan férje méltóságának és címének, de nem adta meg neki a királyi hatalom gyakorlása jogát. A veszprémi püspök csak névszerint volt kancellárja; volt ugyan főudvarmestere, voltak udvarhölgyei, de Magyarországhban nem tartott külön udvart, zászlósurakat, banderiumokat, mint az Árpád-királynék, nem voltak külön javadalmai s még az iránta köteles tisztelet megtagadását sem tekintették a szó szoros értelmében vett fölségsértésnek. A Habsburgok korában azonban senki sem járult annyival a királyné közjogi helyzetének tisztázásához és jelentőségének emeléséhez, mint Erzsébet királyné. Valóban »századoknak kellett lefolyni, míg elérkezett benne a magyar királyné eszményképe«.

Az országgyűlés egy királynéval szemben sem nyilvánította annyiszor hódolatát, mint iránta. 1867. november 18-ikától fogva pl. valóságos parlamenti gyakorlat lett, hogy mind a két házban indítványt tegyenek a neve vagy születése napján való üdvözet tárgyában, majd jelentést arról, hogy a királyné ez üdvözetet kegyesen fogadta és viszonzta. A parlamentnek tehát évenként már ezen a címen is 4—4 alkalma volt megéljenezni őt. De a két ház és a kormány elnökei külön köszöntötték őt minden újesztendő napján is. Ezek a hódolatok csak akkor maradtak el, ha a ház nem volt együtt, vagy szünetet tartott; valamint az utóbbi tíz évben, midőn a házelnökök egyszerűen tudatták, a

helyőrségi templomban mikor lesz az ünnepi istentisztelet.

Hódolt a törvényhozás a királyi család minden öröndetes eseménye alkalmával is. Így a képviselőház elnöke már 1868. ápr. 22-én állva jelentette azt a háromszáz esztendő óta első esetet, hogy a királyi család sarja magyar földön született; s másnap a főrendi ház elnöke is a királyi párnak a hon iránt való kegyes jóindulata újabb és fényes tanúságát látta abban, hogy századok hosszú sora múlva fejedelmi sarj bölcsőjévé tette a fővárost. A keresztelésen mind a két ház képviseltette magát. Nagy örömet keltett, hogy a csecsemőt az ország védőasszonyának tiszteletére Máriának (Mária Valériának) keresztelték. »Hazánk szent védőasszonyának« oltalmát kérte a királyné leányára, Gizellára, midőn a parlament küldöttsége 1872. ápr. 13-án szerencsét kívánt neki, hogy leánya, ki az ő akaratából viselte az első magyar királyné nevét, Lipót bajor herczeg mátkája lett. A menyegző alkalmával a két ház (1873. ápr. 19.) újból kifejezte hódolatát. 1879. ápril 21-én már saját ezüstmenyegzőjén üdvözölte őt a parlament küldöttsége. »Áldja meg az Isten — szólt felíratában — felséges királynénkat, kit szent névelődének erényeivel és csodabájával fölékesített, miszerint a kenyér rózsává átalakúlva hull kezéből: a jótétemény szeretetté felmagasztalva! Találja meg magas jutalmát abban, hogy a mit szent névelőde csak mint églakó ért el, ő már e földön elérte: midőn azon egyedüli szent alakká emelkedett, a kit minden vallásfelekezet megünnepel«. 1880. márczius 18-án Rudolf trónörökösnek Stefánia belga kir. herczegnővel

való eljegyzése alkalmából szintén üdvözölték a királynét s elhatározták ezt 1889. január 13-án Mária Valériának Salvator Ferencz főherczeggel való eljegyeztetésekor is, sőt éppen egy »szélsőbali« képviselő indítványozta, hogy mivel a főherczegnő Budán született, magyar szót tanult már dajkájától is és nevelői magyar szellemben tanították, tegyenek úgy, mint a régiak, kik ily alkalmakkor nászajándékkal kedveskedtek a királyok leányainak. Ezt ugyan mellőzték, de igazi nemzeti ünneppé akarták tenni a királyi pár »édes kis magyar lányának« lakodalmát. Egy nagy szerencsétlenség azonban, mely a nemzetet és dynastiát egyaránt sujtotta, szomorúságba fojtotta az őszinte örömet.

A királyi pár végtelen gonddal neveltette gyermekeit. Mind a három folyékonyan beszélt magyarul s nemcsak ösmerte, hanem kettő közülök, Rudolf és Mária Valéria, később művelte is magyar irodalmat. Mária Valériával a királyné mindennap magyarul imádkozott. A trónörökösnek meghívott tudósok és állami méltóságok jelenlétében nyilvános vizsgálatot kellett tennie az Árpádok történetéből. Tanárának, Rónay Jácintnak, nem adott a király egyéb utasítást annál, hogy »igazságot akarunk; kövesse ön meggyőződését«. Reánk maradtak Rónay történelmi előadásainak vázlatai: »in usum delphini«, de az Árpádok unokájához méltóan; naplójegyzeteiből ismerjük Mária Valéria neveltetésének menetét is, melyre a királyné közvetlenül felügyelt. A koronázásra következett több mint két évtized alatt Isten valóban a családi élet minden örömeivel boldogította őt, úgy, a hogy Som-sich elnök 1870. aug. 3-án a képviselőház nyílt ül-

sében kívánta neki. Nevenapját 1868—1887-ig 18-szor, születése napját és a karácsonyt tízszer ünnepelte Gödöllőn, az újévet 8-szor Budapesten; s a törvényhozás és a kormány tagjai, kik ily alkalmakkor bepilanthattak a királyi pár családi életébe, a szegény gyermekek, kiknek Gödöllőn a királyné minden esztendőben állított karácsonyfát, a nép, a melylyel fesztelenül érintkezett, csak a legnagyobb elragadtatás hangján szólhattak az uralkodóknál oly ritka háziasságról. Az ellenőrizhetetlen adomáknak egész sora jött forgalomba. »Igyék — mondta volna a király egy ízben Ráday Pál grófnak, — hisz' egy pohár bor a hazáért meg nem árt«. »Éljen a legelső magyar ember a király!« folytatta Ráday felbuzdúlva. »Addig éljen, míg a honnak él!« fejezte be a királyné. Ha nem történt is meg, csak olyan jellemző, mint a Mátyás királyról szóló akármelyik adoma. A királyi család sok magyar költőt ismert; a királynéről magáról azt is suttozták, hogy magyarra fordítgat idegen költeményeket. Az udvari estélyeken és bálokon tett szellemes megjegyzéseit örömezt terjesztették. Őszintén örültek, hogy Gödöllőn oly kedvvel űzi a sportot is, lovagol, vadászik, sétál, kocsizik. De nálunk senkit sem kellett az uralkodónak figyelmeztetnie, mint Bécsben; hogy a sajtó ne avatkozzék a családi és magánéletbe.

Sok kedves apróságot beszélnek a néppel való érintkezéseiről. A királyné azonban voltaképp csak Gödöllő és vidéke népét ismerte. A mily kedvvel utazgatott a külföldön, épp oly keveset látott Magyarországból. Negyvennégy évi házassága alatt mint császárné mindössze 114, mint királyné 2549 napot, tehát hét évnél

csak valamivel többet töltött hazánkban; azaz hatszor annyit időzött a külföldön, vagy a mellőztetése miatt panaszkodó másik országban. 1854—65-ig csak egyszer, 1866—1898-ig, az utolsó évet kivéve, minden évben, összesen 62-szer járt nálunk; legkevesebb időt (6 napot) 1871-ben, legtöbbit (220-at) 1868-ban időzött Magyarországon. »Itt örökké szabadnak érzi magát az ember«, mondta volt Jókaihoz (1873. jan. 8.). Elragadtatással beszélt mindenkor a gödöllői szeptemberi napok gyönyörűségeiről s hogy mennyire szereti az ottani kastélyt, melynél csak a budai lakás kedvesebb. Nem szűk helyiség az; hiszen ott a tövében a gyönyörű várkert, a mihez hasonlója egy királyi palotának sincsen. Mennyire szerette Gödöllőt és Budapestet, még elhunytá után is emlegette a király. Más-hová alig is ment.

Királyné korában csak egyetlenegyszer (1869-ben) lehetett rábírní, hogy hivatalos körútat tegyen. Ez hazánkknak Horvátországgal való kiegyezésekor történt, de Zágrábból négy nap múlva akkor is hazasietett Gödöllőre. A 2549 napból 69-et kivéve, itt és Budapesten töltött; öt hétig üdült egyszer (1887.) Mehádián, negyedfélig (1895.) Bártfán; egyszer járt Zágrábban és Fiumében. Különben sehol sem múlatott Magyarországon; melynek szépségei oly kevéssé érdekelték, hogy a még soha nem látott Erdélyen (1887. ápril 16.) éjjeli gyorsvonaton utazott keresztül, a Magas Tátra alatt pedig (1895. jul. 23.) olyankor, mikor az eső miatt nem gyönyörködhetett benne. Balaton-Füredre, hova még 1866-ban készült s Kovásznára sohasem jutott el.

Kevés tájon fordúlt meg, a nemzetiségekkel alig találkozott, a népszokásokat legfeljebb Gödöllőn figyelte meg. Pedig szerette mindet. Az ezredéves kiállításban a falu iránt érdeklődött leginkább s már császárné korában tett első körútjakor figyelmeztették a falvakat, hogy ha kedveskedni akarnak valamivel, csak népies készítményekkel kedveskedjenek. Udvarképe ssé tette a csárdást s még szomorúsága napjaiban is húzatta a cigánynyal, mintha igazán sírva vígadna a magyar. »Jó ez a mi lelkes népünk — magyarázgatta Rónay Mária Valériának is, — de tudni kell vele bánni. Tisztelni kell jogait, nemzeti nyelvét s a nehéz órában ott álland mindig, mint legerősebb védője az uralkodóház szerencséjének«. Rudolf, a trónörökös, neveltetése és hajlamai következtében szintén egyre fokozódó szeretettel csatlakozott a magyarsághoz, az orsz. kiállításnál »imádott hazájának« nevezte ezt az országot s otthon érezte magát mindenütt. Gizella szívesen járt haza Bajorországból, hogy kissé kibeszélgesse magát magyarul. Magát a királynét a bécsiek már csak »magyar asszony«-nak neveztették.

Ez a magyar asszony hímezte meg az 1868: XLI. t.-cikk értelmében fölállított honvédség első zászlajára a szalagot. 1883. óta ez a magyar asszony volt leginkább rajta, hogy Budapesten fényes palotája legyen a magyar királynak s a magyar udvartartás előkészítése sok részben az ő érdeme. Udvarhölgyei közül még külföldre is csak a magyarokat és az ő kedves Ferenczy Idáját vitte magával. Nem egyszer látogatta sorra a főváros jótevő intézeteit, melyek közül akárhány viseli az ő nevét és — a mire 1871-ben

Andrássy még nem látta elérkezetnek az időt — 1878. aug. 31. ő hitta fel Magyarország hölgyeit a vöröskereszt-egyesületek megalakítására. Hiszen a nő legnemesebb hivatása, a mint ő maga mondta, a szenvedések enyhítése. »A mi gyöngye erőinknek is sikerülend enyhítő vigaszt és segédelmet bő mérvben nyújtani ott, hol a trón és haza iránti kötelesség hű teljesítése vérező fájdalmakat okozott«. 1880-ban személyesen elnökölt a magyarországi vöröskereszt-egyesület alakuló közgyűlésén, a mi egyetlen nyilvános szereplése a társadalomban. »Mint ragyogó csillag emelkedik felénk — mondta ekkor gr. Zichy Nándorné; — velünk érez, velünk működik.«

A nagy politika iránt most már, mikor az alkotmányos életet nagyobb zökkenés nem fenyegette, közvetlenül nem érdeklődött. De neki tulajdonítottak így is néhány sikert; pl. hogy a király, ki 1883. aug. 21-én a miniszteri tanácsot a horvátok zászlósértése miatt boszúsan hagyta oda, másnap már szívesen fogadta Tisza miniszterelnököt s így a miniszter- és, a mitől némelyek félték, az alkotmány-válság elmaradt. Magának az országgyűlésnek tárgyalásai csak messziről érdekelték. Jelen volt, mikor a király 1869. ápril 24-én, éppen házasságuk tizenötödik évfordulóján nyitotta meg az országgyűlést; s 1872. ápril 16-án részt vett annak berekesztésén. Ott volt, mikor 1878. okt. 20-án a király megnyitotta az országgyűlést; hasonló ünnepségektől azonban ezentúl távol maradt s az országgyűlésnek csak küldöttségeit fogadta.

A parlament, a tudomány és az irodalom nagy halottjait ő is megsiratta. Orvosának, a híres Bala. s a

Jánosnak halála (1868. decz. 9.) annyira hatott rá, hogy napokig meg sem jelent az udvari ebédeken; 1871. márcz. 16-án meglátogatta a kevéssel azelőtt elhunyt Eötvös családját s megállott annál az íróasztalnál, hol »az a nagy szellem« dolgozott. 1882. okt. 22-én kifejezte valódi részvétét »a család méltó fájdalma s a nemzet azon nagy vesztesége iránt«, melyet Arany János elhunytja fölött érez.

Egy királyné részvétének azonban politikai tekintetben is nagyobb súlya volt, midőn államférfiak iránt nyilvánult. Egymaga is meghódította volna a nemzetet az a tette, hogy leborúlt Deák Ferencz ravatalánál és babérkoszorút helyezett koporsójára. »Minő találkozása a nagy szellemeknek! — szólt utóbb Kossuth ravatalánál a parlament szónoka, Jókai; — te czipruslombokat küldél Deák ravatalára s ez a czipruság találkozott azzal a babérkoszorúval, melyet Magyarország legszentebb élő nőalakja tett le a koporsóra. E két symbolum találkozása a megszentelt helyen volt az eszmék, a nehéz idők expiatioja«.

Személyesen helyezte koszorúját gr. Károlyi István koporsójára (1881. szept. 25.), részvétét fejezte ki (1884. nov. 4.) Lónyay Menyhértnek és (1886. május 2.) az egyetlen magyarnak, kinek temetésén a király is megjelent, Pauler Tivadarnak halála fölött. És (1890. febr. 21.) könyek közt tette gyöngyvirágos koszorúját a kiegyezés másik nagy alakjának, gróf Andrássy Gyulának ravatalára. »Az ön családját nagy veszteség érte — írta volt Andrássynénak; — de épp úgy fájlalja veszteségét a király és a haza. Én pedig leghűbb barátomat vesztettem el benne«. Sőt

1894. ápril elsején a nép K o s s u t h Lajos sírján is ott kereste az ő névtelen koszorúját; hiszen már előbb hiteltre talált az Independence Belgenek az a híresztelése, hogy Kossuthnak kilenczvenedik születésnapján üdvözlétét küldte s misét mondatott érte, úgy, hogy ezt Nopcsa főudvarmesternek akkor (1892. szept. 30.) mint rosszakaratú, merész és minden alapot nélkülöző koholmányt kellett megczáfolnia.

De minden koszorúja közt legtöbb könyvét hullatta arra, melyet egyetlen fiának, R u d o l f nak sírjára kellett helyezni. A trónörökös, ki még utolsó levelében is Isten áldását kérte »imádott hazánkra«, 1889. január 30-án megdőböntő tragoedia áldozata lett. Erőszakos halál híre Széchenyi végzete óta nem rázta meg úgy a nemzetet. Elvette azt a reményét, hogy egy nagy királynak ismét nagy király legyen az utóda. És a királynénak volt ereje, hogy fájdalomnak súlya alatt megtörni ne engedje urát, a királyt. Erősebb volt Periklesnél; nem hagyta el lelkének ereje, midőn egyetlen fia koporsójára kellett letennie a halotti koszorút. Úgy térdelt a ravatal lábánál, mint egykor Deák és Andrássy koporsóinál: a nemzet halottját siratva. S ki egykor egy egész nemzetet vigasztalt, most a nemzet királyát vigasztalta és óvta a csüggedéstől.

»Fájdalommal telt szívem — szólt a király (febr. 13.) a főrendek küldöttségéhez — csakis a Mindenhatóba vetett bizalmam, imádott hitvesem, a királyné részéről tapasztalt erőstámasz és népeim szives és valóban megható részvéte által találhat vigaszt és új erőt fejedelmi kötelmeim teljesítésére«. A hazai és külföldi lapok vezérczikkében magasz-

talták Erzsébetet, mint a női erények mintaképét; fogadtatásakor pedig a főváros népe megmutatta, mivel tartozik annak a gyászoló asszonynak, ki a királyt most már másodszor mentette meg a nemzet számára.

Valóban, a királyné tűrte a szívébe furódott nyilat, mint egykor Epaminondas a csatatéren. Csak akkor rántotta ki, midőn a sírboltban már hervadoztak az első koszorúk s midőn az apa fájdalmát a király kötelességérzete kezdte mérsékelni.

Most már szabad volt az ő szívének is véreznie; a Madonna számlálgathatta, csókolgathatta fia sebeit.

•Összekulcsolja kezeit
S búba merül a jó anya.
Csöndes áhítattal zengi:
Üdvözlégy, oh szűz Mária!•

Azután kereste költőjével, Heinevel együtt, a rózsák miért oly sápadtak, zöld fűben miért állnak oly némán a kékszemű kis ibolyák? Oly szomorú, oly panaszos dalt a pacsirták miért dallanak? Miért árad illatos virágból felé ez a halotti szag? Miért süt viruló ligetre hidegen, bosszúsan a nap? S mint egy magános, pusztasírdomb, a föld miért oly sivatag?

A királyné rég befejezte már dicsőséges történetét, midőn az édes anyát még gyötörte a hosszú, nehéz, sötét éj, melyben nyugalma egy álarczozott halál. Tőlünk valóban irigy sors önző átka vette el: nőben a Széchenyi végzete.

Odament a fájdalmas anya, hol bújával legjobban elrejtőzhetett a világ szemei elől. Ki valaha egy egész nemzet síró asszonyainak könyét törülte le, nem gon-

dolt a maga könyeinek fölszárításával és senkivel sem osztotta meg bánatát.

De gyásza éjjelébe is bevilágított a nemzet öröme. Magyarjaival együtt ünnepelte az ezredév beteltét: a a templomban, a munka ünnepén, az országgyűlés hódoltságkor. Az érzelmeknek milyen zivatara volt az, mely ellenállhatatlan erővel tört ki a törvényhozók szívéből, midőn a szónok a királyné nevét említette! »És az a hófehér arcz — írja egy szemtanú — egyszerre csak elkezd pirosodni . . . mindig jobban-jobban. Milyen káprázat! Ferencz József király mellett ott ült egy életpiros királyné. Egy perczig tartott az egész. Szemei tágra nyitak s a régi ragyogás kicsillant belőlük. S a szemekből, melyek úgy tudtak valaha mosolyogni, hogy egy szomorú országot vidítottak föl, egy könnycsepp bugygyant ki. Százan és százan látták a drága cseppet. Megvolt a reciprocitas. Egy mosolygó ország föl tudta vidítani a királynét. A felséges asszony szeméhez emelte csipkés zsebkendőjét, letörölte vele a könyvet . . . A király mellett újra ott ült a gyászba borult királyné, a Mater Dolorosa«.

Mije volt a nemzetnek a királyné, megmutatta a trónbeszéd, melynél szebbet, nemzetéért buzgóbbat magyar király az Árpádok korában sem mondhatott. Ki álmodhatott volna huszonkilencz év előtt ilyen apotheosisról, hacsak az az élőszobor nem, a ki akkor a hit és remény érzelmei mellé a szeretetet is beoltotta a nemzet és király szívébe! Hogy könyek jelenjenek meg magának a királynak szemében is! És ki merte volna remélni, hogy egy esztendő múlva a hatalmas német császárnak a magyar királyné azért siet köszö-

netet mondani, hogy »oly gyönyörű és szívhez szóló felköszöntőben emlékezett még az ő szeretett magyar nemzetéről?«. S hogy ennek a hatása alatt a király, tervét előbb csupán a királynéval közölve, tíz nagy magyarnak, köztük Bocskaynak és Bethlennek is szobrot emeltet? És ki hitte volna, hogy a nemzetnek oly hamar, alig egy év leforgása alatt már a tizenegyedik szoborról kell gondoskodnia, s emléket állítania annak a királynénak, kinek a törvénykönyvben már is ércz-nél maradandóbb emléket állított?

Enyhülni fog a fájdalom, mely a genfi nyomorúlt merénylet hírére szíveinket még most is összeszorítja; tünedezik a meghatottság, mely akkor csak könyezni tudott, nem ítélni. De a nemzet és a történelem törvényszéke készen van már a maga ítéletével s könyein keresztül sem foszlott szét az az igazság, hogy nagyobb és egy nemzet hálájára méltóbb küldetést alig teljesített asszony, mint Erzsébet királyné, ki a nemzetet önmagának s világtörténeti küldetésének visszaadni segített.

A kiegyezést kétségkívül politikai eszély, legfőképpen pedig történelmi szükséglet teremtette meg; de egy jó asszony, egy nagy királyné szeretete egyengette hozzá az útát. Könyeivel mosta a mocsárba dőlt szobrot s azt éppen e szent könyek miatt nem kellett férfivérrel mosogatni. És szelleme ott lesz, midőn a nemzet apraja, nagyja ismét fölemeli a szobrot arra a hegyre, melyen egykor tündökölt, melyen azonban helyét sokáig egy más szobor foglalta el. A méltóságos óriás alak fölött, melynek »egyik kezében háborúi kard, másik kezében győzedelmi zászló«, ott lebeg Erzsébet, a hazajótevő nemtője, olajággal a kezében,

Mérhetetlen fájdalomában ott térdel előtte a király.
»A Mindenhatóhoz esedezik, ki oly nehezen sujtotta,
adjon erőt neki, hogy véghez vihesse, mire hivatva
van. Imádkozik, áldja meg népeit és világosítsa fel őket,
hogy megtalálják a szeretet és egyetértés
útvonalát, a melyen viruljanak és boldogok legyenek.«¹

S a bárdok, négy évtizeddel előbb lángsírba menni
készek, ötszázán éneklék hangosan a vértanú királyné
dalát. Emléke sír a lanton még, s kit a mienkké tett:
áldás a király fejére minden dal. Nincs ki dicscsel nem
ejtené nevét; nincs, ki ne mondaná, hogy »éljen a
király!«

---

¹ Népeihez 1898. szept. 16. intézett kiáltványában.

III.

BESZÉD,

MELVEL

TERNER ADOLF

TISZT. BÖLCSESZET-DOKTOR, AZ EGYETEMES ÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ FÖLDRAJZ
NY. RENDES TANÁRA, AZ ORSZ. KÖZÉPISKOLAI TANÁRVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG
TAGJA, A KÖZÉPISK. TANÁRKÉPZŐ-INTÉZET TANÁRA, A FÖLDRAJZI INTÉZET
IGAZGATÓJA, A BÖLCSESZET-, NYELV- ES TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KARNAK
1880--1. ÉVI DÉKÁNJA ÉS 1881--2. ÉVI PRODÉKÁNJA, A M. KIR. TUDOMÁNY-
EGYETEM E. I. RECTORA

AZ ÜNNEPÉLYT BEZÁRTA.

me a Föld ránk, magyarokra nézve volt legdrágább lényének az életfolyamata!

A szerénység, gyengédség fátyolától körülvont dicsőséges, fényes tettekről, de a balsors árnyairól is szóló életrajz.

Fogadja mélyen t. Tanár úr, fogadja e munkáért azon szeretetteljes hazafias érületü buzgóságáért, mely Önt ezen becses mű minden mondatának szerkesztésében átlengte, tollát vezérelte, fogadja fáradsága díjául az egyetemi tanács, a jelenlévő gyászoló közönség, ezen egyetem ifjúsága, hazája iránt hűen érző minden magyar állampolgár köszönetét, ezek sorában az enyémet is.

Fájdalom! hogy e szellemi munka magasztos alakjának földi pályájára az élet függönye már legördült. De ha bennünket meg is fosztott egy ádáz sors immár örökre attól a szerencsétől, hogy Öt magunk közt láthassuk többé, tetteinek áldásos füzére Magyarországnak el nem hervadhat soha, de soha.

Emlékezetének dics-hymnusa zengjen hazánk tengerének partjaitól a legszélső határhegyeink bérceiig!

Áldott emlékezte éljen örökké a nemzet szíveiben!

S éljen Az, Ki veszteségünk, bánatunk fő részese,
vígasztalja Őt a kegyes gondviselés.

Éljen legkegyelmesebb Urunk!

Magyarország nemzetének dicsőségesen uralkodó

Királya!

Éljen I. Ferencz József Ő Felsége!

